
*Всеволод
Хома*

УДК 101

МЕЖІ ДОСТОВІРНОСТІ В УСНІЙ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ: ПРОБЛЕМА ПАМ'ЯТІ

Усна історія філософії (надалі УІФ) поки що не має теоретичного фундаменту, адже її теоретичні засади поки ніхто не описав. Існують лише деякі інтерв'ю «на філософському матеріалі» (з філософами, про філософів, про філософію тощо), які загалом нагадують деяке продовження методів «усної історії» (далі УІ). Понад те, якоїсь помітної дискусії щодо УІФ немає. Навіть сам цей термін зустрічається дуже рідко. Такою є ситуація принаймні в українській філософії. Та й зарубіжних рефлексій щодо УІФ мені теж не вдалося знайти. Безперечно, УІФ виростає з УІ, зазвичай саму справу систематичних інтерв'ю з філософами започатковували ті, хто мав досвід роботи в межах УІ. Але проблема того, наскільки і як теоретичні засади УІ можуть бути застосовані в УІФ, ще потребує розв'язання. А з нею — проблема специфіки УІФ як дисципліни.

У цьому тексті я зупинюся лише на одному аспекті: проблемі достовірності результатів УІФ з огляду на когнітивні упередження людської пам'яті. Тобто на проблемі того, наскільки результати УІФ можуть стати достовірним матеріалом для історико-філософських узагальнень та повноправного включення УІФ як дисципліни до царини історії філософії.

Для початку потрібно визначити деяку теоретичну робочу модель УІФ, щоб працювати з нею далі. Оскільки я не можу посплатися на якусь наявну авторитетну розробку з цього питання, мені доведеться запропонувати власні міркування щодо шуканих теоретичних засад.

© В. ХОМА,
2019

У цій статті я: 1) схарактеризую головні теоретичні аспекти УІФ і дам їй визначення; 2) визначу жанри УІФ; 3) опишу деякі проблеми УІФ, пов'язані з особливостями людської пам'яті, і запропоную рекомендації з їхнього розв'язання; 4) окреслю перспективи УІФ.

Визначення УІФ

Усна історія філософії, на мою думку, — це один із наборів специфічних методів¹, якими має послуговуватися історик філософії для розв'язання проблем, традиційних для своєї дисципліни. Головним способом існування УІФ є філософське інтерв'ю. Метод інтерв'ю дає змогу отримувати тут і зараз дані, що є не результатом спекулятивного тлумачення, а автентичними відповідями досліджуваного автора чи, наприклад, свідка/учасника якихось цікавих дослідникові процесу, події, проекту. Мені йдеться про те, що авторський філософський текст (статті, книги, чернетки, листи, маргіналії тощо), головний предмет дослідження в історії філософії, має низку прогалин: часто відображає погляди філософа, притаманні йому лише в той чи той період часу (тому не може характеризувати їх «загалом»); іноді не зосереджує увагу на певному питанні, цікавому для нас (бо першорядними для нього є свої питання), або оминає якесь проблемне місце; може містити лакуни в аргументації або, наприклад, афористичні вислови без належних тлумачень тощо. Історик філософії має сам шукати відповіді на ці питання, але чим менше в нього вихідних даних, тим довільнішими мали би бути його висновки. Тому завжди залишатиметься потреба в додатковому матеріалі, що міг би стати надійнішим опертям для дослідника.

Якщо філософ — наш сучасник (а доволі часто буває, що «класики» ще за життя стають об'єктом інтересу істориків філософії; для прикладу можу

¹ Тобто для мене УІФ є лише спеціальною історико-філософською дисципліною, що здобуває емпіричні дані. У цьому аспекті УІФ відіграє роль, майже аналогічну філософській текстології: щоб претендувати на достовірне тлумачення думок філософа, ми повинні мати його достовірні тексти (наприклад, з так званих «канонічних видань» або зі ще не розшифрованих рукописів). Іноді ж історик філософії перетворюється просто на історика, коли з'ясовує, де в ті чи ті роки мешкав той чи той мислитель, де він навчався, які мови знав, а які ні, з ким дружив, з ким ворогував тощо. Таку інформацію не завжди можна зустріти в текстах самого філософа, тому доводиться вивчати архівні матеріали, періодику, мемуари різних осіб тощо.

Єдина відмінність УІФ від текстології й суто історичних розвідок полягає в тому, що реконструювати текст Аристотеля в канонічному виданні цілком може й кваліфікований філолог, а обставини життя Стагірита цілком здатен з'ясувати кваліфікований історик. Але зробити значуще інтерв'ю в межах УІФ може лише дослідник, який фахово знається на філософії, адже план та ідеї такого інтерв'ю передбачають фахове розуміння філософського контексту. Тут важливі не лише факти й обставини, але й тлумачення, контраргументи, порівняння, розгортання логіки якогось вчення, відсутні зовсім чи побіжно позначені в авторських текстах. З цією роботою навряд чи зможе впоратися нефахівець.

назвати нині живих Юргена Габермаса, Алена Бадью, Роберта Брендома), то філософське інтерв'ю з ним (усне чи письмове) створює унікальну ситуацію: запитання ставлять інтерв'юери, а філософ має на них відповідати, перебуваючи за досить «суворих» умов непередбачуваності чужих запитань і подальшої перевірки фактів. І це може призводити до унікальних результатів. На прикладі одного інтерв'ю з Робертом Брендомом я покажу, як це працює (див. нижче прим. 3).

Отже, УІФ, здається, саме тому є незамінною, що збагачує ресурси історії філософії як науки й надає уточнену й потрібну для дослідника інформацію про філософські погляди певної постаті через філософське інтерв'ю². Вона дає змогу поставити філософа-інтерв'юєнта в становище, коли не він усе вирішує. Бо він може отримати «провокаційне» (=евристично плідне й нове для себе) запитання або запитання, що реактуалізує його погляди крізь призму важливих дискусій чи світоглядних пріоритетів сьогодення. Філософ тут уже не пише текст, що про нього інші потім сперечатимуться (до якої «течії» чи «школи» його віднести, до якого періоду творчості філософа він належить тощо). УІФ намагається спиратися на запитання, що мають найвищий рівень актуальності саме для дослідників і йдуть від постаті інтерв'юєнта. І саме такі дані іноді виявляються найціннішими для «великої» історії філософії³.

² Звісно ж, УІФ може мати справу лише зі ще живими філософами чи важливими носіями інформації про філософів. «Кав'ярню мертвих філософів» можна вигадати, і це може бути продуктивною ідеєю [Нора, Гьосле, 2019], але принциповим є те, що в такій «кав'ярні» озвучують інтерпретації з-за лаштунків, а не ведуть реальний діалог. Хоча Ричард Рорті свого часу дещо іронічно писав про можливі розмови філософів «на небесах». Аристотель, спостерігаючи за розвитком філософії після своєї смерті, ймовірно, і справді міг би змінити свої погляди, поговоривши про цікаві для нього проблеми з кимось із пізніших мислителів [Rorty, 1984: p. 50].

³ Для прикладу я хочу навести інтерв'ю, яке італійський філософ Карло Пенко взяв у Роберта Брендома [Bandom, 1999], коли останній відвідував університет Генуї. Адже Брендом — справді «живий класик», його вже нині визнано «одним із найвпливовіших аналітичних філософів і провідною постаттю в неопрагматичному русі» [Priend, Schweicard, 2008: p. 9].

Одразу скажу, що Пенко не мав наміру написати, наприклад, історико-філософську біографію Брендома, його мета була суто презентаційною, на мій погляд. Але є і праці [Wanderer, 2008], які вже нині оцінюють місце Брендома у філософському русі останніх десятиріч, дають загальні оцінки його філософії у співвідношенні з іншими філософськими напрямками або з іншими філософами, що належать до того ж напрямку, наприклад, з його вчителем Ричардом Рорті. До того ж намагаються подати його вчення в чіткішому й легшому для сприйняття вигляді, ніж це зробив сам автор, усвідомлюючи, що той ще «відносно молодий», щоб стати об'єктом дослідження, яке «зазвичай здійснюють наприкінці кар'єри філософа, щоб подати ретроспективну розповідь, яка або окреслює контури розвитку філософії в часі, або виявляє ту системність між частинами останньої, якої автор не усвідомлював при першій публікації» [Wanderer, 2008: p. 1]. На мою думку, працю Джеремі Вондерера (хоч її задумано як популярний виклад ідей Брендома для студентів) цілком можна розглядати як історико-філософську, бо її голов-

Жанри УІФ

Неосмисленість УІФ як частини історії філософії вимагає від мене запропонувати перелік її жанрів, зважаючи на її особливості. Якщо ми говоримо про УІФ, то її основою є філософське інтерв'ю. Але основа не може бути жанром. *Жанрова специфіка визначатиметься залежно від критеріїв, що їх висуватимуть до філософського інтерв'ю.* Виокремивши жанри УІФ, я зосереджуюся на тих із них, що істотно пов'язані з пам'яттю інтерв'юєнта.

Жанри УІФ, на мій погляд, можна умовно поділити на три розряди, які є взаємодоповняльними, адже характеризують інтерв'ю кожен із певного боку. Власне жанри відображатимуть значущі розбіжності в характері здійснюваного інтерв'ю. У перспективі кожен з цих жанрів може бути детально описаний на рівні його переваг і недоліків, отже його придатності до того чи

ний предмет — сама постать певного філософа, а не лише полеміка довкола деяких сучасних ідей. Але з важливою поправкою на те, що об'єкт дослідження ще «відносно молодий» (тобто йому рано відвідувати кав'ярню мертвих філософів, звідси й деякі стилістичні особливості). Якби не ця обставина, у книзі Вондерера можна знайти всі ознаки історико-філософського опису, навіть коротку біографію Брендона.

Отже, якщо повернутися до інтерв'ю Пенко, я, враховуючи власний досвід побудови плану філософського інтерв'ю, бачу в його основі такі сфери інтересу, що виявляють себе в запитаннях: вплив попередників (Рорті, Селарс, Вітгенштайн, Фреге, особливо ж — Гегель); ставлення до ідей сучасників (Макдавел); чому Брендон залишається нормативістом, хоча у філософії панує натуралізм; у чому головна ідея найвідомішої Брендомової праці, «Making It Explicit» (її назву іноді перекладають буквально: «Прояснюючи це», інколи концептуально: «Прояснення»; українською цей твір поки що не перекладено) [Brandom, 1994]. Зважаючи на стислий обсяг інтерв'ю, Пенко прагнув отримати від автора відповіді саме на ті питання, які були важливі для нього, щоб з'ясувати не лише ідеї Брендона, але й те, як він до них прийшов. Отже, це інтерв'ю має великий історико-філософський потенціал, попри те, що його ініціатор обмежився лише публікацією тексту, не вдаючись до історико-філософських узагальнень. Хоча Пенко мав кілька публікацій про Брендона, присвячених актуальним дискусіям.

Але звернімося до вже, як на мене, безперечної історико-філософської праці Сантьяго Забала «Герменевтична природа аналітичної філософії: студії з Ернста Тугендгата». (Вона історико-філософська, бо висновок про те, що філософська позиція Тугендгата — насправді «поворот не від феноменології до аналітичної філософії, а радше поворот в тлумаченні кінця метафізики як лінгвістично зумовленої» [Zabala, 2008: p. 94] — це вже явна історико-філософська класифікація місця певного автора в тривалих процесах зміни філософських ідей.) За вісім років після інтерв'ю Пенко з Брендомом Забала посилається на характеристику головного поняття Брендона («making something explicit»), наведену останнім саме в цьому тексті [Zabala, 2008: p. 116], а не в головній праці! Він вважає, що саме ця характеристика дуже близька до ідей Тугендгата. Отже, текст, висловлений деяким автором «під тиском» інтерв'юєра (нехай і не історика філософії, але фахового філософа), перетворюється згодом на важливий, навіть незамінний матеріал для фахового історика філософії. Підозрюю, що Забала міг дійти таких висновків і на основі книги Брендона. Але висловлювання в інтерв'ю, мабуть, було чіткішим, не потребувало додаткових тлумачень, тому й стало кращим матеріалом для історика філософії, що шукає якомога надійнішої емпіричної основи для своїх висновків.

того типу конкретного інтерв'ю. Але такий опис не належить до кола завдань, що стоять перед цією статтею.

Як уже говорилося, основою УІФ, її, так би мовити, «матерією», підґрунтям, є філософське інтерв'ю. Але «форму» цій матерії надає інтерв'юєр, оскільки він має певну дослідницьку мету й через неї визначає як тематику, техніку й учасників інтерв'ю, так і спосіб використання отриманих даних. У цьому сенсі я виокремив би два різновиди інтерв'ю, що їх можна використовувати в УІФ: *активне* та *пасивне*. Перше здійснює власне історик філософії, що має конкретну дослідницьку мету. Друге може здійснити, наприклад, журналіст чи будь-який інший нефахівець. Пасивне інтерв'ю теж може бути матеріалом для історико-філософських висновків (прикладів таких інтерв'ю багато, тому тут немає потреби їх спеціально згадувати), але оскільки воно не обов'язково орієнтоване на історико-філософські цілі, то потребує спеціального тлумачення з боку фахівця. Саме по собі воно «говорить», наприклад, до читачів світського таблоїду, у науковому ж плані воно «говоритиме» тільки після відповідної роботи фахівця, та й то не завжди. Наведені нижче жанри стосуються лише активних інтерв'ю.

Важливо відзначити, що метою УІФ-інтерв'ю не обов'язково є оприлюднення самих по собі матеріалів (з додатковим тлумаченням чи без нього), а передусім створення певної бази даних для дослідника, що був інтерв'юєром. У цьому випадку інтерв'ю постає не стільки як співтворчість, скільки як авторський проект інтерв'юєра.

Для того, щоб дослідження було організованим і добре підготовленим, слід чітко розрізнити його жанри. Але деякі жанри можуть мати спільні істотні характеристики, при цьому будучи різними жанрами. Тому проблема розрізнення тут є ключовою.

На жаль, мені невідома жодна класифікація жанрів інтерв'ю саме в межах УІФ. Тому пропоную власний підхід, згідно з яким жанри УІФ можна буде чітко розрізнити попри великі збіги істотних характеристик. Для початку я вважаю за доречне розділити ці характеристики на великі групи, які пропоную називати *вимірами*. Вимір містить певний набір споріднених характеристик, об'єднаних за певним критерієм. Належна до виміру характеристика називатиметься *аспектом*. Усього я вирізняв три виміри, кожен з них має певну кількість аспектів. Я пропоную таку класифікацію вимірів і приналежних їм аспектів.

1. Технічний вимір:

1.1. Аудіо-інтерв'ю. Бесіду записують на диктофон і згодом викладають як аудіофайл або розшифровують і оформлюють як текст.

1.2. Відео-інтерв'ю. Бесіду записують на відеоносій і згодом, після монтажу, подають у вигляді повноцінного відео. Як і щодо аспекту 1.1, можливе розшифрування й оформлення у вигляді тексту.

1.3. Стенографічне інтерв'ю. Бесіду стенографують, а потім розшифровують і оформляють як текст. Нині цей варіант є архаїчним, але в деяких випадках він може виявитися незамінним.

2. Об'єктний вимір:

2.1. Інтерв'ю з однією особою. Інтерв'юентом є одна людина.

2.2. Інтерв'ю з групою осіб. Інтерв'юентами є одночасно кілька людей. Наприклад, представники однієї філософської течії або, навпаки, ідейні опоненти. Кількість інтерв'юентів може складатися зі щонайменше двох осіб.

Ці два аспекти вказують на суто кількісні характеристики, які на практиці завжди потребують конкретизації. Адже інтерв'ю з відомим філософом, творцем якогось оригінального вчення, і, наприклад, інтерв'ю з вахтером-ветераном установи, де багато років працював цей філософ, обидва дадуть якусь інформацію про це вчення, але дуже різну. Такі інтерв'ю мають різні плани, різні цілі й різне використання в подальшому дослідженні. Отже, вони потребують різної підготовки.

Тому я пропоную конкретизувати кожен з цих аспектів залежно від *якісного типу*, до якого належать інтерв'юенти. Я виокремлюю три такі типи:

2.2.1. Інтерв'ю з фаховими філософами. Інтерв'юентами є або один філософ, або певна кількість представників деякої філософської спільноти (наприклад, до якої належить або належав певний філософ, де сформувалося певне вчення, проект, де відбувалися певні події тощо). Кількість інтерв'юентів необмежена. Зрозуміло, що цей тип може одночасно реалізовуватися як в аспекті 2.1, так і в аспекті 2.2; наприклад, деякий дослідницький проект може передбачати 11 індивідуальних і 7 групових інтерв'ю (з групами по 2 — 4 особи).

2.2.2. Інтерв'ю з сім'єю, близькими. Інтерв'юентами є особи, що можуть повідомити важливі біографічні деталі, події, документи, висловлювання філософів. Кількість інтерв'юентів необмежена.

2.2.3. Інтерв'ю з дотичними особами, які можуть дати інформацію, корисну для дослідника. Зрозуміло, що точно визначити наперед усі категорії інтерв'юентів неможливо. Тому я пропоную виокремити тип, до якого належали б усі особи, які не входять у типи 2.2.1 — 2.2.2. Можна собі уявити, наприклад, інтерв'ю з усіма прибиральницями й вахтерами, які працювали на якомусь факультеті чи в дослідницькій установі й можуть розповісти про характер певного філософа, його ставлення до інших, з телеглядачами, що дивилися передачу, в якій він брав участь, тощо. Цей тип вирізняє не стільки для конкретизації, скільки для нагадування дослідникові про те, що не варто штучно обмежувати своє дослідження. Кількість інтерв'юентів необмежена.

3. Інформаційний вимір:

3.1. Інтерв'ю про події і факти. Ми зосереджуємося на документуванні певних подій і фактів, прагнемо найвищого рівня їх достовірності.

3.2. Інтерв'ю про оцінки. Важливим є документування оцінок, наданих певним філософом щодо певних історичного періоду, політичного явища, чийось (чи власних) філософських поглядів, деяких персоналій тощо. Цікавими можуть бути й надані близькими філософа оцінки його характеру, позиції чи життєвого застосування власних принципів.

3.3. Інтерв'ю про погляди. Тут нас цікавитиме виклад (під кутом зору, що його задає інтерв'юєр) поглядів і головних концепцій філософа, у якого беруть інтерв'ю.

Кожен із аспектів цього виміру передбачає два *часові модуси*: теперішній, тобто спрямований на події, оцінки, погляди, дані, що стосуються сьогодення (і тут пам'ять не є засадовою здатністю), або минулий.

Жанр інтерв'ю постає як комбінація цих чітко визначених різновимірних аспектів. При цьому загальна кількість вимірів і аспектів у запропонованій класифікації завжди залишається сталою.

Назва кожного жанру повинна включати в себе три складники, кожен з яких буде аспектом одного з виокремлених мною вимірів. Вона складається за стандартною схемою. Є три виміри, які у строго визначеній послідовності (1, 2, 3; змінювати цей порядок неприпустимо) задаватимуть назву жанру через один із його аспектів.

Отже, всього в назві жанру матимемо по три аспекти, кожен із яких належить до відповідного виміру; до аспектів виміру 2 має додаватися ще й тип. Наприклад: «*аудіо-інтерв'ю / з однією особою, тип в, / про події і факти*» або «*стенографічне інтерв'ю / з групою осіб, тип б, / про оцінки*». Знак / додано мною для ілюстративності, він є межею між назвами різновимірних аспектів. Бачимо, що окреслена структура надає нам вичерпну інформацію і при цьому задає адекватний поділ між істотними характеристиками жанрів, перетворюючи їх на аспекти, які чітко розподілені між трьома вимірами. За цією класифікацією (і з урахуванням того, що говорити про погляди є сенс лише в інтерв'ю 2.1 і 2.2 типу а) усього можливі 42 жанри.

Ці жанри подібні до «ідеальних типів» Макса Вебера. Їх слід запровадити для чіткості при плануванні інтерв'ю, а не для оцінки реальних інтерв'ю, що відбулися. Бо останні завжди будуть схильні до різножанровості. Але, на мій погляд, їх цілком можна аналітично розподілити на частини, що чітко відповідатимуть одному з «ідеальних» жанрів.

Людська пам'ять у контексті УІФ

Більшість жанрів УІФ працюють із пам'яттю людини, у якій беруть інтерв'ю. Ми хочемо дізнатися про певну історичну подію, філософську спільноту або особу, групу осіб чи дотичну особу або ж сім'ю чи друзів. Якщо ідеться про УІФ будь-якого жанру в минулому модусі, ми неминує працюватимемо з пам'яттю співрозмовників. А «робота з пам'яттю — це ризикозна справа і до того ж — неминує справа інтерв'юєра» [Ritchie, 2015: р. 30]. У цьому питанні УІФ стикатиметься з тими самими проблемами, що й УІ, в якій УІФ може запозичувати деякі теоретичні прийоми, методи, концепції тощо. «Усна історія — це активний процес, в якому інтерв'юєри шукають, записують та зберігають спогади» [Ritchie, 2015: р. 32]. Але ця справа є ризикованою, як було сказано вище. Бо людська пам'ять є дуже вразливою й може створити серйозні проблеми для достовірності інтерв'ю. Отже, подальші

історико-філософські інтерпретації істотно залежать від достовірності вихідних даних, а ті, своєю чергою, критично залежні від пам'яті співрозмовника. Що б відповів, наприклад, композитор Бородин, якби його запитали про ім'я його дружини? Адже він постійно забував це ім'я. Проте крім індивідуальних проблем існують деякі загальні особливості нормального людського мислення (властиві всім без винятку людям, філософи ті чи ні), які називають когнітивними упередженнями⁴.

Деякі когнітивні упередження є специфічними саме для пам'яті: *ефект дивини, підтримка здійсненого вибору, упередження постійності, упередження погляду в минуле, ефект дезінформації, упередження егоцентризму, фундаментальна помилка атрибуції* тощо. Далі я розгляну найголовніші з них, ті проблеми, які вони створюють для УІФ-інтерв'ю, і те, як вони можуть зашкодити висновкам у межах УІФ.

Підтримка здійсненого вибору діє так. Коли людей просять по пам'яті описати особливості їх вибору, ті зазвичай роблять помилку в оцінюванні джерел, які виглядають як підтримка їхнього рішення. Вони прагнуть приписувати більш позитивні риси обраному ними варіанту, а не необраному. Отже, наша селективна пам'ять більше схильна фіксувати позитивне, приписуючи цей позитив здійсненому [Mather et al., 2000: p. 136]. Отже, наша пам'ять у її «природному» стані не об'єктивна, хоч інколи «селективне» та «об'єктивне» значення можуть випадково збігатись.

Упередження погляду в минуле, або «повзучий детермінізм», як його ще називають, зводиться до заміни спогаду про зроблене раніше рішення згенерованою пізніше оцінкою цього рішення. Це упередження виникає тоді, коли люди вважають «якусь подію більш передбачуваною після того, як вона сталася, ніж вважали до того. Упередження погляду в минуле полягає в будь-якій комбінації трьох аспектів: спотворення пам'яті, переконаності в об'єктивній передбачуваності подій чи суб'єктивного переконання в нашій здатності їх передбачати» [Roese, Vohs, 2012: p. 411].

Фундаментальна помилка атрибуції — це «схильність спостерігачів до недооцінки ситуаційних впливів і підвищений вплив власних якостей на поведінку інших для її пояснення. (Також її називають упередженням кореспонденції, бо ми дуже часто бачимо поведінку відповідною нашим якостям.) [Myers, 2009: p. 106].

Усі ці когнітивні упередження є проблемним для УІФ-інтерв'ю, коли мова йде про минуле. Якщо на нещодавні події ми можемо покладатися більше, то що сказати про події 40-річної давнини? А що робити, коли людина автома-

⁴ Когнітивним упередженням я називатиму «систематичну помилку в судженнях і прийнятті рішень, спільну для всіх людей, що може зумовлюватися когнітивними обмеженнями, мотиваційними чинниками та/або пристосуванням до природного довкілля» [Wilke, Mata, 2012: p. 531]. Згідно з «Енциклопедією людської поведінки», цей термін запровадили на початку 1970-х років Деніел Канеман та Аймос Тверскі.

тично видає свої попередні дії як більш сумісні із сьогодишнім політичним курсом? Або як запитати у філософа про його перше відкриття, зроблене в молодому віці, і не наразитися на ризик упередження погляду в минуле?

Звичайно, ці проблеми можна частково розв'язати передусім детальною підготовкою інтерв'юєрів і збиранням даних про хоча б деякі висловлювання чи тексти інтерв'юєнта відповідного періоду. Хоча тут можуть мати місце «білі плями», коли чогось просто неможливо знайти ні в інтернеті, ні в бібліотеках.

Отже, людська пам'ять, з якою ми працюємо в рамках філософського інтерв'ю, є вразливою, бо може призвести до низки викривлень і спотворень минулого. Людина може забути про важливість об'єктивності й викласти все у вигідному для себе світлі. Або підсвідомо не бажати пригадувати травматичні події минулого, змальовуючи його кращим, ніж воно було насправді. Байдуже, який у людини рівень освіти або геніальності, це не рятує від когнітивних упереджень — лише іноді й від деяких, але не завжди і не від усіх. Таким чином, результати пригадувань не можна розглядати як повністю достовірні.

Як нівелювати вплив вад пам'яті на достовірність УІФ?

«Знаючи, що з віком більшості людей стає складно згадувати імена й дати, усні історики проводять підготовчі дослідження, щоб допомогти людині, у якої беруть інтерв'ю. Інтерв'юєри актуалізують певний контекст і формують структуру діалогу через свої запитання, а також разом усувають будь-які видимі викривлення й розв'язують суперечності у свідченні» [Ritchie, 2015: p. 32].

Стратегія, запропонована в теорії усної історії, підходить і для УІФ. Тому ми можемо виокремити методологічні вимоги, що є актуальними для УІФ і здатні зменшити впливи когнітивних упереджень: обов'язкова перевірка всього фактажу, наведеного інтерв'юєнтом, за об'єктивними джерелами; з'ясування виявлених сумнівних моментів із самим інтерв'юєнтом. Але це не рятує нас остаточно від проблем із пам'яттю. Тому, якщо ми хочемо отримати професійні результати від УІФ, нам потрібно буде серйозно працювати в описаних вище напрямках.

Тому слід правильно ставити мету для такого типу інтелектуальної роботи. Наприклад, якщо спогади спотворено, то інтерв'юєнт принаймні висловлює те, що думає зараз. Отже, ми маємо достовірний матеріал для висновків про теперішній стан його ідей (якщо, звісно, він дає щирі відповіді, а не грає в якусь витончену інтелектуальну гру) і сумнівні дані про те, що він думав колись.

Я пропоную такі рамки опису результатів філософських інтерв'ю (і, відповідно, цілей, які слід ставити перед інтерв'ю), які забезпечували б доволі високу достовірність навіть на тлі когнітивних упереджень:

1. Дати та часові проміжки, імена, прізвища, назви праць, посади (чужі та свої), в ідеалі — увесь фактаж, який належить перевіряти через наявні об'єктивні джерела, інші свідчення тощо.

2. Потрібен детальний аналіз біографії інтерв'юєнта й перевірка того, чи справді він оцінював щось у минулому так само, як каже про це зараз. Варто при цьому залучати наявні свідчення інших людей, історичні джерела тощо.

3. Перевірка тез на можливий вплив ностальгії.

4. Побудова інтерв'ю на засадах співтворчості, зважаючи на те, що це спільний проєкт інтерв'юєнта та інтерв'юєра. Це збільшує рівень якості перевірки матеріалу.

5. Попереднє продумування такої структури запитань, яка проблематизуватиме можливий вплив упереджень вже в ході самого інтерв'ю і забезпечуватиме більшу надійність підсумкової інформації.

Узагалі є сенс ставити питання про спеціальну підготовку для інтерв'юєрів, що працюють у межах УІФ. Наприклад, вони повинні не просто добре вивчити той предмет, якого стосується інтерв'ю, не тільки розробити науково значущий дослідницький план тощо. Їм слід добре ознайомитися з головними когнітивними упередженнями, з якими вони можуть стикнутися. І не лише з тими, що стосуються пам'яті! Адже нині описано ледь не дві сотні когнітивних упереджень і вони стосуються всіх сфер мислення. Їм підвладні не лише інтерв'юєнти, але й інтерв'юєри. Отже, можна говорити про спеціальне навчання для тих, хто хоче готувати філософські інтерв'ю. Можливо, з розвитком теоретичних досліджень ми матимемо навіть спеціалізовані курси для тих, хто хоче працювати за методами УІФ.

Перспективи УІФ

УІФ — це відносно нова методологія, яка ще не має чітко окреслених теоретичних засад, але може давати серйозні результати, що будуть дуже корисні для історії філософії, зокрема української історії філософії. Вона може працювати як на майбутнє⁵, тобто свідомо готувати матеріал для майбутніх дослідників нашої доби, так і здійснювати повний дослідницький цикл, розглядаючи інтерв'ю лише як елемент ширшого й більш рефлексійного дослідження.

⁵ Утім, таку мету УІФ я б не назвав надто вдячною для дослідника, бо ми не знаємо, що цікавитиме в майбутньому його колег, для яких нібито збирають матеріал. Можливо, вони взагалі не матимуть інтересу до того, що ми зараз «збираємо». Тому цінність дослідження в царині УІФ залежить від його повноти, тобто від рівня застосування матеріалу самим дослідником у власних наукових цілях. Я би навіть наважився сказати, що чим активнішим є тип дослідження, тим значущішими є результати інтерв'ю. Причому, на мій погляд, активний характер інтерв'ю може частково виявлятися навіть не в подальших публікаціях-висновках інтерв'юєра, а в питаннях і сюжетах самого інтерв'ю: що більш продуманий сюжет і що системніші питання запропонує інтерв'юєр, то активнішим документом УІФ стане саме інтерв'ю.

Ще однією зі сфер УІФ є, так би мовити, навчальний контекст. Наше Студентське товариство усної історії філософії починаючи з 2016 року організувало й видало в науковій періодиці кілька філософських інтерв'ю, спираючись на власну методологію дослідження. Членами товариства є студенти, магістранти та аспіранти. Зі свого невеликого досвіду участі в цих проєктах я можу зробити висновок про надзвичайно важливу роль філософського інтерв'ю як елементу навчання майбутніх фахових філософів. Це зумовлено такими чинниками:

1. Підготовка до філософського інтерв'ю потребує ознайомлення з великим обсягом інформації, що не може бути не корисно як мінімум для всебічної ерудиції, так потрібної сьогодні студенту-філософу.

2. Процес роботи в рамках проєкту філософського інтерв'ю — це постійна співпраця людей з різним освітнім рівнем; більш досвідчені передають досвід початківцям.

3. Саме у проєкті такого характеру новачки можуть спробувати оформити «дух свого часу» в низку питань та отримати на них відповідь, таким чином вони навчаються перебирати на себе ініціативу та актуалізувати те, що є їхнім власним пізнавальним інтересом.

4. Природно, що в спілкуванні з інтерв'юєнтом представники молодшої генерації комунікують із носієм іншого (і життєвого, і філософського) досвіду, що є важливим елементом неформальної освіти, яка дає можливість не лише суто раціонального, але й емоційно-інтуїтивного засвоєння деяких знань.

5. Найважливішим, на мій погляд, є те, що студенти в межах підготовки й проведення інтерв'ю отримують результат, який виходить за межі суто «студентських» розвідок і може мати значення для всієї філософської спільноти; відчуття значущості справи, яку ти робиш (значущості «вже зараз», а не в післядипломному майбутньому) є одним із найважливіших, на моє переконання, моральних стимулів для дослідника-початківця.

Щодо перспектив самої УІФ, то, на мій погляд, дуже важливим є ретельне простеження паралелей між нею та УІ, адже методи, що ними послуговується УІ, не завжди сумісні зі специфікою УІФ.

Я подав визначення УІФ, описав її жанрову специфіку, а також одну з проблем, із якою вона неодмінно стикнеться, і запропонував способи розв'язання цієї проблеми. Подальші дослідження, теоретичні побудови, дискусії та критика, на мою думку, позитивно вплинуть на прояснення суті УІФ і дадуть їй змогу посісти тверде місце в рамках історії філософії. Дуже важливо, щоб УІФ не була, як зараз, чимось екзотичним, щоб вона здобула глибше опрацьовані теоретичні засади й вивірені методи. Проте, на мій погляд, методи може по-справжньому поліпшити лише практика застосування.

ДЖЕРЕЛА

Нора, К., Гьосле, В. (2019). *Кав'ярня мертвих філософів. Філософське листування для дітей та дорослих*. Київ: Новий Акрополь.

- Brandom, R. (1999). Interview [with Carlo Penco]. Retrieved from: http://www.dif.unige.it/epi/hp/penco/pub/brandom_inter.pdf
- Brandom, R. B. (2001). *Making it explicit: reasoning, representing, and discursive commitment*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Mather, M., Shafir, E., Johnson, M. K. (2000). Misrememberance of options past: Source monitoring and choice. *Psychological Science*, 11(2), 132–138. Retrieved from: <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00228>
- Myers, D. G. (2009). *Social Psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Priend, B., Schweicard, D. P. (Eds.). (2008). *Robert Brandom. Analytic pragmatist*. Frankfurt a. Main: Ontos Verlag. Retrieved from: <https://doi.org/10.1515/9783110326246>
- Ritchie, D. A. (2015). *Doing oral history: a practical guide*. Oxford: Oxford University Press.
- Roese, N. J., Vohs, K. D. (2012). Hindsight bias. *Perspectives on Psychological Science*. 7(5): 411–426. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/1745691612454303>
- Rorty, R. (1984). The Historiography of Philosophy: Four Genres. In R. Rorty, J. B. Schneewind, Q. Skinner. (Eds.). *Philosophy in history: essays on the historiography of philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press. Retrieved from: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625534>
- Wanderer, J. (2008). *Robert Brandom*. Montreal, Kingston, Ithaca: McGill-Queen's University Press. Retrieved from: <https://doi.org/10.1017/UPO9781844653010>
- Wilke, A., Mata, R. (2012). Cognitive Bias. In: V. S. Ramachandran (Ed.) *The Encyclopedia of Human Behavior* (vol. 1, pp. 531-535). Amsterdam et al.: Elsevier. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-375000-6.00094-X>
- Zabala, S. (2008). *The Hermeneutic Nature of Analytic Philosophy: A Study of Ernst Tugendhat*. New York: Columbia University Press. Retrieved from: <https://doi.org/10.7312/zaba14388>

Одержано 15.08.19

REFERENCES

- Brandom, R. (1999). Interview [with Carlo Penco]. Retrieved from: http://www.dif.unige.it/epi/hp/penco/pub/brandom_inter.pdf
- Brandom, R. B. (1994). *Making it explicit: reasoning, representing, and discursive commitment*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Mather, M., Shafir, E., Johnson, M. K. (2000). Misrememberance of options past: Source monitoring and choice. *Psychological Science*, 11(2), 132–138. Retrieved from: <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00228>
- Myers, D. G. (2009). *Social Psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Nora K., Hösle, V. (2000). *The Dead Philosophers' Café: an exchange of letters for children and adults*. [In Ukrainian]. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press. [= Нора, Гьосле, 2019]
- Priend, B., Schweicard, D. P. (Eds.). (2008). *Robert Brandom. Analytic pragmatist*. Frankfurt a. Main: Ontos Verlag. Retrieved from: <https://doi.org/10.1515/9783110326246>
- Ritchie, D. A. (2015). *Doing oral history: a practical guide*. Oxford: Oxford University Press.
- Roese, N. J., Vohs, K. D. (2012). Hindsight bias. *Perspectives on Psychological Science*. 7(5): 411–426. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/1745691612454303>
- Rorty, R. (1984). The Historiography of Philosophy: Four Genres. In R. Rorty, J. B. Schneewind, Q. Skinner. (Eds.). *Philosophy in history: essays on the historiography of philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press. Retrieved from: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625534>
- Wanderer, J. (2008). *Robert Brandom*. Montreal, Kingston, Ithaca: McGill-Queen's University Press. Retrieved from: <https://doi.org/10.1017/UPO9781844653010>
- Wilke, A., Mata, R. (2012). Cognitive Bias. In: V. S. Ramachandran (Ed.) *The Encyclopedia of Human Behavior* (vol. 1, pp. 531-535). Amsterdam et al.: Elsevier. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-375000-6.00094-X>

Zabala, S. (2008). *The Hermeneutic Nature of Analytic Philosophy: A Study of Ernst Tugendhat*. New York: Columbia University Press. Retrieved from: <https://doi.org/10.7312/zaba14388>

Received 15.08.19

Всеволод Хома

МЕЖІ ДОСТОВІРНОСТІ В УСНІЙ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ: ПРОБЛЕМА ПАМ'ЯТІ

У статті показано, що усна історія філософії (надалі УІФ) не здобуватиме достовірних результатів, якщо не виробить дієвих методів протидії когнітивним упередженням, пов'язаним із людською пам'яттю. Поки що цю проблему навіть не було порушено.

Автор виокремлює головні когнітивні упередження пам'яті, що впливають на достовірність УІФ: підтримка здійсненого вибору, упередження погляду в минуле, фундаментальна помилка атрибуції. Описавши суть їхніх шкідливих впливів на інтерв'ю, автор запропонував засоби їх нейтралізації: 1) багаторівнева перевірка всіх фактичних даних; 2) перевірка колишніх опіній інтерв'юєнта; 3) обов'язкова перевірка даних на можливий вплив ностальгії; 4) побудова інтерв'ю на засадах співтворчості; 5) послідовність запитань, яка проблематизуватиме можливий вплив упереджень вже в ході самого інтерв'ю.

Оскільки УІФ поки є теоретично неокресленою дисципліною, автор запропонував її концепцію, яка включає: а) її визначення; б) її місце серед інших історико-філософських дисциплін; в) її головні жанри та їхню специфіку; г) роз'яснення незамінності її даних для історії філософії як науки (можливість залучити інтерв'юєнта в активно створену не ним ситуацію саморефлексії). Відповіді, які отримує інтерв'юєр, часто неможливо отримати з традиційних джерел (статті, книги, чернетки, листи, маргіналії тощо).

Наприкінці автор навів п'ять головних аргументів на користь широкого залучення студентів філософських факультетів до організації та проведення інтерв'ю в межах УІФ.

Ключові слова: інтерв'ю, когнітивне упередження, пам'ять, філософія, філософський текст

Vsevolod Khoma

THE LIMITS OF CERTAINTY IN THE ORAL HISTORY OF PHILOSOPHY: THE PROBLEM OF MEMORY

The article argues that the oral history of philosophy (OHP) will not produce reliable results unless it develops effective methods of counteracting cognitive biases related to human memory. So far, this problem has not even been raised.

The author highlights the main cognitive memory biases that affect the validity of the UIF: choice-supportive bias, hindsight bias, fundamental attribution error. Describing the nature of their detrimental effects on the interview, the author suggests ways to counteract it: (1) multi-level verification of all actual data; (2) checking of the interview's previous judgment; (3) mandatory data validation for the potential impact of nostalgia; (4) co-creation interviewing; (5) a sequence of questions that will problematize the possible impact of bias during the interview itself.

As OHF is still a theoretically unspecified discipline, the author proposes a concept that includes (a) its definition, (b) its place among other historical and philosophical disciplines, (c) its main genres and their specificities; (d) the irreplaceability of its data for the history of philosophy as a science (the ability to engage the interviewer in an active non-self-reflection situation). Interviewer answers often cannot be obtained from traditional sources (articles, books, drafts, letters, margins, etc.).

In the end, the author outlines five main arguments in favor of the broad involvement of students of the philosophical faculties in organizing and conducting interviews within the OHF.

Keywords: interview, cognitive bias, memory, philosophy, philosophical text

Хома, Всеволод — студент філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Khoma, Vsevolod — undergraduate student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).
